

Niyâzî-i Mısrî -Dönemi ve Tesirleri-

EDİTÖR:
Mustafa Efe – Olcay Kocatürk

OSMANGAZİ BELEDİYESİ

BURSA

OSMANGAZİ BELEDİYESİ YAYINLARI

Ulubatlı Hasan Bulvarı No: 6 Santral Garaj / Bursa

Tel: 0.224.444 16 01 Faks: 0.0224.270 70 63

www.osmangazi-bld.gov.tr

Niyâzî-i Mısırî -Dönemi ve Tesirleri-

Bu kitap, Türkiye Yazarlar Birliği ve Osmangazi Belediyesi'nin katkılarıyla 16-17 Kasım 2018 tarihleri arasında Bursa'da düzenlenen **Doğumunun 400. Yılında Niyâzî-i Mısırî ve Dönemi** Sempozyumu'nda sunulan tebliğlerden oluşmaktadır..

Editör:

Mustafa Efe – Olcay Kocatürk

Proje Koordinatörü:

Kenan Kır

Osmangazi Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürü

ISBN 978-975-2406-13-1

1. Basım

Ocak 2019

Yayın Hazırlık: Gaye Kitabevi

Baskı: Kayhan Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.

Merkez Efendi Mah. Fazılpaşa Cad. No: 8/2

Topkapı/İstanbul

Tel: 0212 576 01 36 Faks: 0212 612 31 85

Sertifika No.: 12156

Sürgün ve Şehir: Niyâzî-i Mısırî'nin Sürgünleri

ALİ İHSAN KARATAŞ*

Sürgün uygulaması, yönetim, tebaa ve şehir üçgeninde yaşanan bir süreçtir. Devleti idare edenler, bazen işlediği suçlar, bazen siyasî gerekçelerle cezalandırmak ya da gözden uzak tutmak istedikleri şahısları bir süreliğine buldukları şehirlerden uzaklaştırarak başka şehirlerde yaşamalarını sağlamışlardır. Bu durumun hem sürgün edilen şahıslar hem de sürgün edildikleri şehirler üzerinde menfi ve müspet etkileri olmuştur. Nefyedilen şahıslardan bazıları ıslâh-ı nefis eyleyerek eski yanlışlarından vazgeçmişler, bazıları da büyük duygusal çöküntüler yaşamışlardır. Şehirler ise bir taraftan suçluların gelmesi sebebiyle huzurun bozulduğu mekânlar olma ihtimalini yaşamış, diğer taraftan sürgün olarak gelen özellikle devlet erkânı, ulemâ ve meşayihin hizmetlerinden nasiplerini almıştır.

Sürgün Cezası

İslâm hukukunda suç ve cezalar had, kısas ve ta'zir olmak üzere üçe ayrılır. Had ve kısas cezalarının uygulanma yöntemi Kur'an ve Sünnet'le belirlenmiştir. Ta'ziri gerektiren suçların tespiti ve suçluların cezalandırılma yöntemleri ise devlet başkanı ve onların tayin edecekleri görevlilere bırakılmıştır. Ta'zir cezaları suçun büyüklüğüne, zamana ve yere göre değişebilmektedir. Bu yüzden idamdan kınamaya kadar çok geniş bir uygulama alanı olan ta'zir cezalarının neler olduğu hususunda ulemanın farklı görüşleri olmuştur. Bununla birlikte İslâm hukukçuları ta'zir cezaları arasında idam, sürgün, teşhir, tehdit, nasihat, prangabend, kalebend, hapis, kınama, para ve kürek cezası verme, alın dağlama, sakal kesme ve benzeri müeyyideleri saymışlardır.

Tazir cezaları arasında yer alan sürgün, işlenen bir suça ceza olarak veya idarecilerin bazı siyasî sâiklerle verdikleri kararlarla bir şahsın yaşadığı yerleşim yerinden uzaklaştırılarak başka bir yere geçici veya süresiz olarak gönderilmesi ve orada gözetim altında tutularak ikamet ettirilmesidir. Tarihte adları bilinen ve bilinmeyen hemen her toplumda uygulanan sürgün, sıkça

---

* Prof., Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

başvurulan bir cezalandırma yöntemidir. Eski kayıtlarımızda sürgün kavramı yerine Arapça kökenli olan nefy, iclâ, tağrîb ve teb'îd gibi kelimeler kullanılmıştır.

Sürgün uygulaması insanlık tarihi kadar eskidir. Hatta Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın Cennet'ten dünyaya gönderilmeleri, peygamberlerin buldukları bölgelerden başka diyarlara hicret etmek zorunda kalmaları da bir nevi sürgün olarak değerlendirilebilir.

İslam Tarihine baktığımızda daha ilk zamanlarda sürgün uygulamasına başvurulduğunu görmekteyiz. Nitekim Hz. Muhammed (sav) zamanında şehirde yaşayan herkese bazı hak ve sorumluluklar yükleyen 47 maddelik antlaşmaya uymayan Benî Kaynuka ve Benî Nadir Yahudileri Medine'den sürgün edildiler.¹ Peygamberimiz Müslümanların sırlarını ifşa eden Hakem b. Ebi'l-As'ı Taife sürgün etmiştir. Hz. Ömer, içki içmekte ısrar eden Rebia b. Ümeyye'yi Hayber'e sürgün etmiş, ancak Rebia'nın nefyedildiği yerde irtidat ederek Hıristiyan olması üzerine "*bundan sonra bir müslümanı asla sürgün etmem*" demiştir.²

Diğer devletlerde olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de sürgün uygulamasına sıkça başvurulmuştur. Bununla birlikte Tanzimat öncesi hazırlanan kanunnamelerde sürgün cezasına pek yer verilmemiş, ancak 19. asırda hazırlanan ceza kanunnamelerinde sürgün diğer cezalar arasında zikredilmiştir. 1840 ve 1851 tarihli ceza kanunnamelerinde kısmen yer alan sürgün cezasıyla ilgili hükümler, özellikle 1858 tarihli kanunnamede daha ayrıntılı olarak işlenmiştir. Bu kanunnamede sürgün, müebbet (süresiz) ve muvakkat (geçici) olarak ikiye ayırdıktan sonra her ikisinin tanımı da yapılmıştır. Buna göre müebbet sürgün "*bir şahsın devletçe tayin olunan bir mahalle müebbeden gönderilip ikamet ettirilmesi*",³ muvakkat sürgün ise suçlunun "*bulunduğu yerden bir başka mahalle gönderilip üç aydan üç seneye dek tağrîb olunması*" şeklinde tanımlanmıştır.⁴

Osmanlı Devleti'nde çok farklı sebeplerle sürgün cezası uygulanmıştır. İdarecilerin halka zulümleri, görevin ihmali ve kötüye kullanılması, evrakta sahtecilik, fuhuş, rüşvet, hırsızlık, iftira, yalancı şahitlik, sihir-büyücülük, dilencilik, uyuşturucu kullanımı, dine aykırı hareketler, dinî değerler hürmetsizlik gibi davranışları bunlar arasında sayabiliriz. Zikredilen hususlar sebebiyle sürgün edilenler arasında sadrazam, şeyhülislâm, vezir, müderris, esnaf, kadın, erkek, gayrimüslim, köle, cariyeye gibi toplumun her kesiminden

¹ İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Beyrut ts., C. 3, s. 52, 199 vd; İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru Sâdır, Beyrut ts., C. 2, s. 57-58.

² Nesai, *Eşribe*, 47.

³ *Düstur*, Birinci Tertib. I, 541. (Madde 28)

⁴ *Düstur*, I, 543. (Madde 35)

insan bulunmaktadır.⁵

Osmanlı Devleti'nde siyasî sebepler gözetilerek her hangi bir tahkikat yapılmadan padişahların emriyle sürgün edilenler olmuştur. Bu şekilde nefyedilenleri daha ziyade üst makamlarda görev yapan devlet erkânı oluşturmuştur. Siyasi sürgünlerin dışında değişik suçlardan dolayı sürgün edilenler ise belli bir muhakeme sürecinden geçirildikten sonra bu cezaya maruz kalmışlardır. Zira suçlular, mahalle halkından iseler mahalle ileri gelenleri, esnaftan iseler lonca idarecileri ve meslektaşları, memurlardan iseler amirleri tarafından öncelikle uyarılmışlar ve şikâyete konu olan davranışlarından vazgeçmeleri istenmiştir. Buna rağmen kendilerine çeki-düzen vermeyen ve suç işlemeye devam edenlerin durumu mahkemeye intikal ettirilmiştir. Mahkeme sürecinde haklarındaki iddialar suçluların çevresinden araştırılmış, lehte ve aleyhte şahitler dinlenilmiş, suçları sabit olanların durumu sürgün edilme talebini içeren tahrirlerle padişahlara sunulmuştur. Padişahlar da gerekli gördükleri hallerde bu cezayı vermişlerdir. Zira sürgün kararını vermek yalnızca padişaha aittir. Kadıların veya diğer devlet erkânının suçlu bile olsa bir şahsa sürgün cezası verme yetkisi yoktur.

Haklarında sürgün cezası verilenler, gidecekleri yerin coğrafi özelliğine göre kara veya deniz yoluyla mübaşir denilen bir görevli nezaretinde götürülürlerdi. Bu yolculuk sırasında suçlunun kaçması vb. durumların olmaması için gerekli tedbirler alınırdı. Görevlinin elinde sürgün fermanı bulunurdu ve yol güzergâhındaki yerleşim birimlerinden geçerken yerel idareciler bu fermanı göstererek gerekli olan iaşe ve ibate hizmetlerini alabilirdi. Mübaşir, sürgün yerine ulaşınca konuyla ilgili fermanı ve suçluyu kadıya teslim eder, buna mukabil kadıdan durumu ispatlayan bir ilam alarak tekrar merkeze dönerdi. Kadılara verilen sürgün fermanları şehirlerdeki şer'iyye sicillerine, mübaşirlere verilen ilâmlar ise İstanbul'da resmî defterlere kaydedilirdi. Zira suçlularla ilgili daha sonra gerçekleştirilecek işlemler bu kayıtlara göre yapılırdı.

Nefy cezasının verilmesi, suçlunun sürgün yerine ulaştırılması, yerinin değiştirilmesi ve affedilmesi gibi uygulamalar padişahın kontrolünde gerçekleşmekteydi. Ancak sürgün yerine ulaşan suçlunun bundan sonraki durumu artık şehir idarecileri olan kadıların sorumluluğundaydı. Kadılar, şehirlerine gelen suçlulara öncelikle barınacakları bir mekân temin etmekle yükümlüydüler. Şehirlerinde kaldıkları sürece sürgünlerin ikâmet etmeleri, kontrol altında tutulmaları, izinsiz olarak şehirden ayrılmamaları, firar etmemeleri ve tekrar suç işlememeleri gibi hususlar kadıların sorumluluğuna verilmiştir.

Sürgünlerin her hareketleri ve yaptıkları işler takip edilmiş, şehir dışına

⁵ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Ali İhsan Karataş, *Osmanlı Dönemi Bursa Sürgünleri (18-19. Asırlar)*, Emin Yayınları, Bursa, 2009.

çıkmalarına izin verilmemiştir. Firar edenler veya kadılardan izinsiz şehir dışına çıkanlar ise cezalandırılmıştır. Mesela işlediği bazı suçlar sebebiyle dönemin şeyhülislâmının talebi üzerine 1849 yılında Kütahya'ya sürgün edilen İbrahim Paşa Medresesi talebelerinden Yozgatlı Hasan, buradan firar ederek İstanbul'a gitmiştir. Bunun üzerine henüz "islâh-ı nefis" etmeden yerinden ayrıldığına işaret edilerek adı geçen şahsın bir daha İstanbul'a ayak basmamak şartıyla Sakız Adası'na sürgün edildiği belirtilmiştir.⁶ 1662 yılında Bursa'ya nefyedilen Osmanlı'nın meşhur şairlerinden Haşmet, şehir dışına çıkmama kuralını ihlal edenlerdendir. Bu yüzden nefy tarihinden altı yıl sonra Haşmet Efendi'nin sürgün yeri Rodos adası olarak değiştirilmiştir. Bunun sebebi de Haşmet Efendi'nin "*Bursa'da meks ü ikâmete me'mûr iken kendi hâlinde olmayub etrâfa geşt ü güzâr ve nâ-bercâ emir hilaf-ı emri-şerîfime hareket eylediği inhâ ve ihbâr*" olunmasıdır.⁷ Bununla birlikte suçluların yerel idarecilerden izin alarak şehir dışına çıkmaları mümkün olabiliyordu. Bu da daha ziyade hac ibadetini yapmak isteyenlere verilmekteydi. Meselâ Bursa'da sürgün hayatı yaşayan Şeyhülislâm Esiri Mehmed Efendi, Bursa kadısından izin alarak Hacca gitmişti.⁸

Sürgün hayatı yaşayanların gündelik hayatlarını devam ettirmeleri, geçimlerini sağlamaları hususunda farklı uygulamaların olduğu görülmektedir. Bazı sürgünlere maaş bağlanmış, bazıları ise mesleklerine uygun olan işlerde çalışmışlardır. Her ne olursa olsun kadılar onların geçimlerini temin edebilmeleri için gerekli tedbirleri almışlardır. Meselâ Mekke şeriflerinden iken 1769 senesinde Bursa'da ikamete memur edilen Ebu'l-Beka'ya Mudanya gümrüğünden 75 kuruş maaş,⁹ Bursa'ya nefyedilen Pazarcıklı Kavanozâde Mehmed Ali, Bahri ve Hasan beylere bir miktar yevmiye,¹⁰ Bahir Mustafa Paşa'nın Hazine kâtibi Yusuf Efendi'ye Bursa İpek Mizanı mukataasından günlük almış akçe,¹¹ İstanbul'dan Kandiye'ye sürgün edilen Bursalı Şerife Ayşe Hatun'a bir bakanaı olmadığı için hâline ve kadınlığına hürmeten günlük yirmi akçe¹² tahsis edilmiştir.

Meslek sahibi olanlar sürgün yerinde de aynı mesleğini icra edebiliyordu.

⁶ Tuğba Acar Akıllı, *3 Nolu Nefy ve İtlak Defteri'nin (s.1-100) Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, GOP Üniversitesi SBE, Tokat, 2006, s. 118; Sakız Adası'na sürgün edilen Hasan, bir süre sonra buradan da firar etmişti. Tekrar yakalanmış ve bu sefer Midilli Adası'na sürgün edilmiştir. Akıllı, *agt.*, s. 154.

⁷ BŞS, B196/13a (Evâil-i Cemâziye'l-evvel 1181-29 Eylül 1767).

⁸ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kütüğü*, Bursa Yazma ve Eski Eserler Kütüphanesi, No: 4519-4522, C. 3, s. 280.

⁹ Kepecioğlu, *age.*, C. 2, s. 8.

¹⁰ BOA, DH.MKT. no: 2 (10 Cemâziye'l-âhir 1304-6 Mart 1887).

¹¹ Kepecioğlu, *age.*, C. 4, s. 394.

¹² BOA, C. 1050, no: 30093 (29 Rebîu'l-evvel 1181-25 Ağustos 1767).

Meselâ Bursa'da menfa hayatını devam ettiren Süleyman berberlik yapıyordu.¹³ İstanbullu olup bazı sebeplerden dolayı Bursa'ya nakledilen ve burada ikamet etmeye başlayan Fatma adlı bir kadın Divan-ı Hümayun'a takdim ettiği bir arzuhâlinde Bursa'da kumaş dokumak istediğini, ancak bazı gerekçelerle engellendiğini, kumaş dokumanın kendisinin sanatı olduğunu, geçimini temin etmek için bundan başka yapacak bir işinin olmadığını, bu engelleme yüzünden çocuklarıyla beraber muzdarip bir halde olduğunu ifade etmiş ve söz konusu müdahalenin ortadan kaldırılmasını istemiştir. Fatma'nın isteğine cevap veren padişah, böyle çaresiz ve aciz birisinin kazancını engellemek insafa, hakkaniyete ve rızasına aykırı bir davranış olduğunu ifade ederek kumaş dokuma hususunda kendisine izin verildiğini belirtmiş ve herhangi bir kimsenin Fatma'ya engel olmamasını emretmiştir.¹⁴

Sürgünler için yardımlar yapılsa da bu uygulamanın herkesi kapsayıp kapsamadığı, diğer bir ifadeyle nefyedilen şahıslardan herhangi bir başvuru olmadan ihtiyaç sahibi olan herkese geçimini sağlayacak yevmiyenin verilip verilmediği hususunda bir şey söylemek zordur. Ancak konuyla ilgili fermanlara bakarak böyle genel bir uygulamanın olmadığı da söylenebilir. Zira sürgün fermanlarında kadıların suçluyla ilgili yapacakları uygulamalara yer verilirken nafaka/yevmiye temini hususuna değinilmemiştir. Nitekim pek çok şahıs da geçim sıkıntısı içinde oldukları için af başvurusunda bulunmuşlardır. Örneğin Bursa'da sürgün hayatı yaşayan Mehterhane eski zabitelerinden İsmail'in af talebine sebep olan sıkıntıları arasında "*bir taraftan medâr-ı maaşı olmadığı*" gerekçesi de vardır.¹⁵ Belgrad kadısı iken 1790 senesinde Bursa'ya nefyedilen İshakzâde Mehmed Emin Efendi'nin affedilmesi için padişaha sunulan takrirden onun nefy hayatı yaşadığı Bursa'da dilencilik yapacak kadar fakir bir durumda olduğu, elbisesinden başka hiçbir şeyinin olmadığı, şehrin bazı ileri gelenlerinin yardımlarıyla geçindiği, hakir ve zelillik içinde inleyerek Bursa'da dolaştığı ifade edilerek serbest bırakılması istenmiştir.¹⁶

Sürgün cezası diğer cezalara göre daha hafif görünse de ulaşımın zor olduğu, iletişim ve haberleşmenin olmadığı dönemlerde insanların ailelerinden, yakınlarından, çevresinden, doğup büyüdüğü şehirden uzakta bir yerde hiç tanımadığı insanlar arasında hayat sürmesi kolay bir durum değildir. Böyle bir yerde yabancılık hissetmesinin yanında ailesine duyduğu hasret de sürgünleri derinden etkilemiştir. Zamanla hem şehre hem de in-

¹³ BOA, DH.MKT. no: 28 (25 Zî'l-ka'de 1310-10 Haziran 1893).

¹⁴ BŞS, B335/67a.

¹⁵ BŞS, C224/21b (Evâhir-i Zî'l-hicce 1246-6 Haziran 1831).

¹⁶ Kemal Daşçioğlu, *İşkân, Suç ve Ceza Osmanlı'da Sürgün*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 271.

sanlara alışılrsa da özellikle ilk günlerde yaşanan yalnızlık hissi kalem erbabının satırlarına da yansımıştır. Bunu II. Abdulhamid zamanında Sivas'a sürgün edilen Veliyyüddin Yeken'in *el-Ma'lûm ve'l-Mechûl* adlı eserinde görmek mümkündür. Onun konuya ışık tutacak ifadeleri şöyledir: "*Halk 'gurbette olan görse bile kördür' der. Bu atasözü bana uyar. Sivas Osmanlı toprağıdır. Ben de Osmanlıyım. Öyleyse Sivas da benim memleketim, ben de onun evladıyım. Ne var ki gurbet; memlekettten uzak kalmaktır, her yerde aynı. Kişinin daha önce hakkında bilgi sahibi olmadığı yer gurbettir. Sivas'ta ilk günlerim zor günlerdi. Çok sıkıldım. Nereye gideceğimi ve kime sığınacağımı bilmiyordum. Ahrâr-ı Osmâniye'den dostlarım olmasaydı çok zorlanacaktım. Çok geçmeden Sivas'a, halkına ısındım. Orada oturanlardan ve eşrafından dostlar edindim. Sonra gezilecek yerlerini dolaşmaya başladım. Bundan sonra oranın halkından birisi oldum.*"¹⁷

Sürgünde çekilen çile, hasret vb. duyguları ortaya koyan romanlar, hatıralar, şiirler ve şarkılar kaleme alınmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kapatılmasıyla birlikte Amasya'ya nefyedilen Mehmed Hamdullah Çelebi, sürgün sırasında kaleme aldığı şiirlerini 'Hasretî' mahlasıyla yazmıştır.¹⁸ Özlem ve hasret içinde çekilen çileli hayat, sürgünlerin ölümünden sonra mezar taşlarına bile kazınır olmuştur. 1823'de Bursa'ya nefyedilen, 1825 senesinde vefat edince Pınarbaşı Kabristanı'na defnedilen Yeniçeri Ömer Usta'nın mezar taşı onun hayatını özetlemekte ve sürgün hususunda hissettiği düşüncelerini yansıtmaktadır. Kendisinin sürgününe sebep olanların da aynı akıbete uğraması bedduasıyla sona eren mezar taşındaki yazı şöyledir: "*Gençliğine doyamayan, muradına eremeyen, otuz sene kışlada hizmet edip çapraz çeken, bir vefasın görmeyip, sonu Bursa'ya sürgün gelen, üç sene Bursa'da sürgün durup, üç gün olsun gideyim deyu İslâmbol'a hasret çeken, ona edenler de öyle olsun ahi kalmasın merhum seksen sekizin Ömer Usta Ruhuna fatiha. Sene 1241.*"¹⁹

Başlangıcından sürgün yerine ulaşıncaya kadar yapılan uygulamaları, sürgün yerinde yaşadıklarını ve içinde bulunduğu duygularını şiirlerinde ayrıntılarıyla işleyen en önemli şahıslardan biri Keçecizâde İzzet Molla'dır. O, şiirlerinde Keşan'da sürgünde iken evinin bahçesini hayal ederek yanıp tutuştuğundan, Çamlıca'nın tepelerini hatırlayarak Keşan'daki dağa bakıp sürekli ağladığından bahsetmektedir.

¹⁷ Musa Yıldız, "Bir Osmanlı Aydını Veliyyüddin Yeken", *Sultanşehir*, Yıl 1, sy. 4, 2007, s. 14 vd.

¹⁸ İsmail Özmen, *Alevi-Bektaşî Şiirler Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, III, 199.

¹⁹ Kepecioğlu, *age.*, C. 4, s. 8.

*Edip Çamlıca zirvesin nakş-ı dil
Bakub dağa ağlar idim muttasıl.²⁰*

İzzet Molla Keşan'da iken yakınları ve dostlarından gelen haberlerin kesilmesi üzerine "Adem-i Vurûd-i Mürâselât ve Zuhûr-ı İnfi'âlât" (haberlerin kesilmesi ve hüznün ortaya çıkması) başlıklı bir şiir yazmıştır. Bu duygular içinde günlerini geçiren İzzet Molla sürekli affedileceği günleri düşünmekte ve tahliye edilmesi için padişaha hitaben dokunaklı şiirler kaleme almıştır.

*Cürm etmesem etmezdi efendim beni te'dîb
Lâkin feleğın kahrını çekmek ne belâdır*

*Lutf eyle bu dîvâneyi gurbette bırakma
Tavrın ki senin gıpta-i erbâb-ı nühâdır*

*Bir mevsimini gözle efendim beni yâd et
Hâşâ sana ta'rîfânı 'ayn-ı hatâdır²¹*

Menfa hayatının sıkıntılı günlerinden sonra affedildiğini gösteren fermanın kendisine ulaşmasıyla birlikte sevincini dile getiren İzzet Molla, padişahın kerem sahibi oluşundan uzun uzadıya bahsederken söz konusu af birlikte bütün elem ve kederlerinin sona erdiğini belirtmiştir:

*Uşak emr-i 'âlîyi almış ele
Öpüp aldım anı ma'a'l-besmele*

*Su gibi revân oldu gözden keder
Ne âlâm kaldı ne hod derd-i ser.²²*

Yaşadıklarından bu kadar olumsuz etkilenen İzzet Molla, affedildikten sonra sürgün edilmekten yine kurtulamamış, bazı sebeplerden dolayı II. Mahmud tarafından 1828 yılında bu sefer Sivas'a sürgün edilmiştir. Sivas'ta da büyük bir hüznün içinde affedileceği günleri bekleyen İzzet Molla, bu isteğine kavuşmuş, ancak kaderin bir cilvesi olarak af fermanı kendisine ulaşmadan birkaç saat önce vefat etmiş ve af fermanı göğsüne konularak orada

²⁰ Ömür Ceylan-Ozan Yılmaz, *Bir Sürgün Şâheseri Mihnetkeşân Keçecizâde İzzet Molla*, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul, 2007, s. 77.

²¹ Ömür Ceylan, Ozan Yılmaz, *Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, Kitap Sarayı Yayınları, İstanbul, 2005, s.19-20.

²² Ceylan-Yılmaz, *Mihnetkeşân*, s. 316-318.

defnedilmiştir.²³

Şehirler ve Sürgünler

Osmanlı şehirleri her biri adeta kendi içinde küçük bir şehir gibi olan mahallelerden müteşekkildir. Mahalleler oluşturulurken sosyal statü, ırk ve din ayrımı gibi farklılıklar gözetilmemiştir. Zaman içerisinde farklı dinlere veya ırklara mensup şahısların oluşturduğu mahalleler ortaya çıksa da bu, insanların kendi inanç ve akrabalık ilişkilerini öncelikli tercih sebebi saymaları sebebiyle oluşan bir durumdur. Mahalleler her kesimden insanların beraberce yaşayabildikleri yerlerdir. Mahalle sakinleri genellikle birbirlerini tanıyan, iyi ve kötü günlerinde birbirlerinin yanında olan, ortak değerleri paylaşan şahıslardır. Şehirlerin olmazsa olmazlarından en önemlisi hiç şüphesiz güvenliğidir. Zira güven ve emniyetin olmadığı şehirlerde ibadet, eğitim-öğretim, ticaret, gündelik hayat, hayır hasenat vb. hiçbir konuda işlerin sağlıklı yürümesinden bahsedilemez. Bu yüzden yöneticilerin en önemli görevleri de öncelikli olarak idare ettikleri şehirlerin emniyetini sağlamaktır. Mahallelerin huzur ve asayişini bozanları önce mahalle ileri gelenleri uyarıyorlar, ancak bir netice alınamazsa ilgili şahıslar mahalleden ihraç ediliyorlardı. Yukarıda da değinildiği üzere sürgün kararında padişahlar tek yetkili iken aynı şehir içinde bir mahalleden ihraç edilip başka bir mahalleye yerleştirme yetkisi kadınlardadır. Arşivlerimizde farklı sebeplerle mahallelerden ihraç edilenleri gösteren çok sayıda belge bulunmaktadır.

Osmanlı şehirlerinin asayiş ve emniyetinin sağlanmasında pek çok cezanın yanında sürgün cezasına da önemli bir müeyyide olarak sıkça başvurulmuştur. Diğer cezalandırmalarda, bulunduğu şehirden ayrılmadan cezasını çeken suçlular sürgün edildiklerinde yaşayacakları şehirleri de değiştirmektedir. Bazı şehirler diğerlerine göre daha çok sürgünlere ev sahipliği yapmıştır. Hatta sürgün şehri olarak vasıflandırılan yerler vardır. Siyasî ve idarî sebeplerle birlikte hırsızlık, rüşvet, fuhuş, uyuşturucu kullanma, iftira atma, yalancı şahitlik yapma ve benzeri nedenlerle çok sayıda suçlunun sürgün edildiği yapılan çalışmalardan anlaşılmaktadır.

Sürgünler şehirlerin misafirleri konumundadır. Sürgünlerin şehirler, şehirlerin de sürgünler üzerinde menfi ve müspet etkileri vardır. Bu kadar çok kişinin şehirlere sürgün edilmesi bazı soruları da akla getirmektedir. Acaba sürgünler sebebiyle suçluların çoğaldığı şehirlerde suçlar da artmış mıdır? Sürgünler eski alışkanlıklarını gittikleri yerlerde de devam ettirmişler midir? Şehirlerin asayiş, ahlâk ve huzurunun bozulmasında bu sürgünlerin et-

²³ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri (Kemâlû's-Şuarâ)*, (haz: M Kayahan Özgül), A.K.M. Başkanlığı Yayınları, C. 2, s. 1064.

kisi olmuş mudur? Bu soruları çoğaltmak mümkündür. Bu ve benzeri sorulara verilecek cevaplar sürgünlerin şehir, şehirlerin de suçlular üzerindeki etkilerini ortaya koymak bakımından önemlidir.

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki şehirlere gönderilen suçlular kalabalık nüfus içerisinde fazla bir yekûn tutmuyordu. Üstelik arşiv kayıtlarında adlarına yer verilen suçluların aynı anda bir şehirde olmadıkları, farklı zamanlarda sürgün edildikleri de aşikârdır. Dolayısıyla aynı anda mevcut olan suçlu miktarı şehrin ahlâkî yapısını olumsuz yönde etkileyecek düzeyde değildi. Ayrıca suçlular, ıslâh-ı nefis olsunlar diye sürgün ediliyorlardı. Islâh olup olmamaları bir tarafa suçluların bir de başkalarını kendilerine benzetmeleri, hem halkın hem de idarecilerin razı olmayacakları bir durumdur. Nitekim komşuları, meslektaşları ve idarecilerin şahitliğiyle pek çok sürgün ıslâh olduğu gerekçesiyle serbest bırakılmışlardır. Bursa sicillerini inceleyerek oluşturduğu eserin “nefy” maddesinde Kepecioğlu konuyla ilgili olarak *“işte bu vesikalardan anlaşılıyor ki Bursa'ya her nevi insan nefyedilmiştir. Bunlar ahlâksızlıklarını hiç bir Bursalıya bulaştıramamışlar ve bilakis kendileri ahlâklarını düzeltmişlerdir”* demektedir. Ayrıca aynı müellif, sürgünlerle ilgili yukarıda bahsi geçen sorulara da ışık tutacak şu cümlelere yer vermiştir: *“Birçoğunun adları hizasında kabahatleri gösterilerek yazılmış ve bir kısmı da hiç bir sebep ve bahane yok iken hikmet-i hükümet icabı olarak Osmanlı saltanatı devrinde Bursa'ya sürülmüşlerdir. Bunları okuyanlar bu kadar ahlâkları bozuk adamların, kadınların, her yaştan insanların Bursa'ya sürülmesine hayret etmemeleri kâbil olmaz. Çok şayanı hayrettir ki, bu kadar ahlâksız, namus düşkün, hırsız, uğursuz adamlar geldiği halde bunların kendilerine Bursalılardan bir tek arkadaşı, fenalıklarını yapacak bir saha bulamamaları cümlesinin ıslâh-ı nefis eylediklerini göstermektedir. Bunun sebebini de Bursa'da ilim adamlarının çokluğunda, Bursalıların yüksek terbiyelerinde aramak iktiza eder.”*²⁴

Peki, suçluların, sürgün edildikleri şehirlerde suç işlemelerini engelleyen saikler nelerdi? Sürgünlerle ilgili alınan sıkı önlemlerin bunun en önemli sebepleri arasında olduğu muhakkaktır. Sürgün fermanlarının tamamında, kadıya hitaben suçluya dikkat etmesi ve izinsiz şehir dışına çıkmasına izin vermemesi gibi talimatlar yer almıştır. Ayrıca bu hususlarda ortaya çıkacak zaafiyetten kadıların sorumlu olacağı ve cezalandırılacakları da özellikle vurgulanmıştır.²⁵ Bu sebeple şehir yöneticileri sürgün edilenleri en azından haklarında suç işlemeyeceğine dair kanaat oluşuncaya kadar gözetim altında tutarak ve hareketlerini kontrol ederek suç işlemelerine fırsat tanımamışlardır.

²⁴ Kepecioğlu, *age.*, C. 3, s. 446.

²⁵ BŞS, B303/31b (13 Rebîu'l-evvel 1245-10 Kasım 1829).

İdarece alınan önlemlerin yanında sürgünlerin içinde buldukları durumlar da onları zorunlu olarak suç işlemekten alıkoymuştur. Kendileriyle ilgili sürgün fermanlarında ıslâh-ı nefis edinceye kadar sürgün edildiğini, ıslâh-ı nefis ettiğine dair şahitler bulursa affedileceğini bilen suçlular, bir an önce ailesine, mahallesine ve işine kavuşmak için dikkatli davranmak durumundaydılar. Sürgün edilenler, ıslâh-ı nefis etmek kavramının ucu açık ve süresi belli olmayan bir zaman dilimini ifade ettiğini, bu müddetin kısa veya uzun olmasını kendi tavırlarının belirleyeceğini biliyorlardı. Bu yüzden hareketlerine dikkat etmek zorundaydılar.

Sürgünler, daha önce tanımadıkları kişilerin yanına giderek bir müddet onlarla birlikte yaşamak zorunda olan insanlardır. Yerli halk, suçlu olarak şehirlerine sürgün edilen bir şahsa ister istemez itiyatla yaklaşır. Hatta sürgünlerin, pek çok şahsın kınayıcı bakışları altında kalarak zor günler geçirmeleri de ihtimal dâhilindedir. Söz konusu husus en azından sürgünün ilk günleri için kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla bu kişilerin yerli halkın tavır ve bakışlarını lehine çevirmek için hal ve hareketlerine dikkat etmeleri gerekir. Zira onlar, affedilinceye kadar yerli halkla komşuluk yapmak, sevinç ve kederlerini onlarla paylaşmak, onlarla birlikte iş yapmak zorundaydılar. Aksi takdirde cezanın getirdiği sıkıntıların yanına, sürgün edildiği şehirdeki kınayıcı ve dışlayıcı tavırlar da eklenmiş ve istenmeyen şahıslar konumuna düşmüş olacaktırlar. Bu da onlar için iç açıcı bir durum değildir. Meselâ Rodos'a sürgün edilen Elmalılı Şeyh Talip Efendi, oradaki Müslüman ve Hıristiyanlarca da istenmediği için bir müddet sonra Elmalı'ya geri gönderilmiştir.²⁶

Bütün bunlara rağmen hangi amaçla ve hangi yöntemle olursa olsun cezalandırılan herkesin tam olarak ıslâh olmalarının mümkün olamayacağı da aşıkârdır. Böyle şahıslar sürgün olarak gittikleri şehirlerin de asayişini bozabilmekteydiler. Mesela sadrazama sarf ettiği uygunsuz laflar ve benzeri hareketleri sebebiyle Bursa'ya nefyedilen Hoca Mercan'ın oğlu Mevlana Abdullah, burada da uygunsuz hareketler sergilediği, diline hâkim olmadığı ve evini mahkeme hâline getirerek bazı davaları görmeye başladığı gerekçeyle Bursa kadısının talebi üzerine bu sefer Diyarbakır'a sürgün edilmiştir.²⁷ İkamet etmek üzere Bursa'ya gönderilen Mustafa Paşa'nın, "*misâfir sûretiyle kendü hâliyle meşgûl olmak lâzimedden iken bu esnâda umûr-ı şer'iyye ve mesâlih-i memlekete müdâhale kabilinden olan ba'zı yolsızca şeylere tasaddî itmekte*" olduğu belirtilerek ikamet yeri Tekfur Dağı olarak değiştirilmiştir.²⁸ Bu konuya verebileceğimiz az sayıdaki örnekten biri de kendisine ait

²⁶ BOA, A.MKT.UM. no: 57 (22 Şevvâl 1277-3 Mayıs 1861).

²⁷ Kepecioğlu, *age.*, C. 1, s. 20.

²⁸ Sibel Kavaklı, 929/A Numaralı Nefy Defterinin (1826/1833) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi, GOP Üniversitesi SBE, Tokat 2005, s. 89.

bir köleyi yasak olmasına rağmen bir gayrimüslime satan mühtedi Mehmed ile ilgilidir. Söz konusu gerekçeyle 1822 senesinde Bursa'ya nefyedilen Mehmed²⁹ “*ol tarafda dahi tekin durmayarak ahâlisinden ba'zı kimesneleri bî-ğaraz ızrâr tazyikiyle ibtidâr ve fesâd-ı mûcib hâlâta ictisâr*” ettiği için Bursa'dan Eskişehir'e sürgün edilmiştir.³⁰

Şehirlerin sürgünler sebebiyle olumsuz olarak etkilenmeleri az da olsa mümkündür. Bununla birlikte sürgünler sayesinde pek çok bakımdan hizmet alan şehirler de vardır. Zira bazı şahıslar, menfa hayatı süresince boş durmamışlar, yaptıkları faaliyetlerle buldukları şehrin ilmî, kültürel, sosyal ve ekonomik hayatına katkı yapmışlardır. Sürgün sebebiyle ömrünün son altı yılını Bursa'da geçirmek zorunda kalan Osmanlı Devleti'nin otuz üçüncü şeyhülislâmı Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, bir taraftan talebe yetiştirme, kitap telif etme gibi ilmî faaliyetlerine devam ederken diğer taraftan babasından kalan miras ve kendi birikimlerini, kurduğu vakıflar aracılığıyla hayır hasenat için harcamış, Bursa'ya büyük hizmetlerde bulunmuştur. Masrafını kendisi karşılayarak cami, mescit, namazgâh, mektep, çeşme, yol, kaldırım, köprü gibi yapılar inşa etmiş ve içinde yaşadığı toplumun hizmetine sunmuştur. Onun Bursa'daki faaliyetleri arasında öncelikli olarak su hizmetleri gelmektedir. Uludağ'dan getirttiği suyu şehrin değişik mahallelerine taksim etmiş ve yaklaşık elli yerde çeşme yaptırmıştır. O, daha önce sürgün edildiği Sakız Adası'nda da vakıflar tesis etmiş, orada Zeytinli Kilisesi olarak bilinen yeri ve adada bulunan bir mescidi padişah izniyle camiye çevirmiştir. Vakfiyelerinde adadaki camilerin yanında Sakız Kalesi ve Limanının tamiri için de tahsisat ayırmıştır.³¹

Keçecizâde İzzet Molla, *Mihnetkeşan* adlı eseriyle sürgün hayatı yaşadığı Keşan'ın o yıllardaki sosyal hayatıyla ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Benzer şekilde Sivas'a nefyedilen Veliyyüddin Yeken de Sivas tarihine ışık tutacak *el-Ma'lûm ve'l-Mechûl* adlı iki ciltlik kitap kaleme almıştır. Midhat Efendi sürgünde iken bir mektep ile Süleymaniye medresesini kurmuş, Ebuzziya Tevfik ise menfa hayatında mahkûmlara el sanatları öğretmiştir.³²

Şeyhülislâm Esirî Mehmed Efendi nefyedildiği Bursa'da 1677 senesinde Hüsameddin Camii dâhilindeki zaviyeyi tamir ettirmiş, aynı yıl Sağrıncı Sungur Camii'nin giderleri için vakıflar tesis etmiş, 1679 yılında seksen bin akçe harçayarak Gökdere üzerindeki harap halde olan Tatarlar Köprüsü'nü tamir

²⁹ BŞS, B327/116a. (Evâhir-i Safer 1238-11 Kasım 1822)

³⁰ BŞS, B327/110a. (Evâhir-i Zi'l-hicce 1239-21 Ağustos 1824)

³¹ Ali İhsan Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2015.

³² Konur Ertop, “Sürgünde Osmanlılar”, *Sürgün Edebiyatı-Edebiyat Sürgünleri*, (haz: Ferridun Andaç) Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996, s. 250.

ettirmiştir.³³ Sürgün sebebiyle yirmi altı yıl Bursa'da ikamet eden Şeyhülislâm Mehmed Efendi, menfa yıllarında evini dâru'l-hadis yaparak hayatını ilim erbabına ders vermekle geçirmiştir. Erzurumlu Feyzullah Efendi'nin ikinci oğlu olan Mehmed Dede Efendi sürgün olarak yaşadığı Bursa'da kendi evini mektep hâline getirerek talebelere ders vermiştir.³⁴ Sarayda muallimlik yapan, bir âyete yanlış mana verdiği, bu nedenle de ulema arasında ihtilâfa sebep olduğu gerekçesiyle Bursa'ya nefyedilmiş Kürdî Mehmed Efendi, Bursa'da kaldığı sürece Ulucami'de ders vermiştir.³⁵

Niyâzî-i Mısrî ve Sürgünleri

Yukarıda sürgün sebepleri, karar alınma süreci, suçlunun yolculuğu ve gideceği yere teslimi, cezasını çekeceği şehirdeki hayatı vb. hususlarda verdiğimiz bilgiler ışığında Osmanlı tarihi ve tasavvuf dünyasının en meşhur simalarından Niyâzî-i Mısrî'nin sürgününü değerlendirebiliriz.

1618'de Malatya'da doğan Niyâzî-i Mısrî'nin asıl adı Mehmed'dir. İlim tahsili amacıyla bir müddet Mısır'da kaldığı ve şiirlerinde Mısrî ve Niyâzî-i mahlaslarını kullandığı için Niyâzî-i Mısrî olarak tanınmış ve meşhur olmuştur. Gençlik yıllarında Malatya'da Halvetiliğe intisap etmiş, ilim tahsili için önce Diyarbakır'a, akabinde Mardin'e, oradan da Kahire'ye gitti. Kahire'de iken Kâdiriliğe intisap etti. Üç yıl sonra oradan ayrıldı ve Suriye ve Anadolu'nun değişik şehirlerine giderek irşad faaliyetlerinde bulundu. 1646 senesinde İstanbul'a geldi ancak aynı yıl buradan ayrılıp Uşak'a giderek orada bulunan Ümmî Sinan'a intisap etti ve şeyhiyle birlikte Elmalı'ya gitti. Elmalı'da dokuz yıl kaldı. 1656 yılında halife tayin edildi. Müteakiben Uşak ve Kütahya'da irşad faaliyetlerinde bulundu. 1661 yılında Bursa'ya yerleşti. Abdal Çelebi adlı bir müridi 1669 yılında Ulucami'nin güneyinde bugünkü Postanenin olduğu yerde bir dergâh inşa etti.³⁶

Bursa'da etkili vaazlar veren, kısa sürede müridleri artan ve etrafı kalabalıklaşan Niyâzî-i Mısrî, bu sıralarda Vanî Mehmed Efendi'nin öncülüğünde gelişen, sema, zikir ve devranın yasaklanmasıyla sonuçlanacak şekilde giderek şiddetlenen tasavvuf aleyhtarı söylem ve eylemlerle mücadele etti. Bu çerçevede Vanî Mehmed Efendi'yi ağır ithamlarla eleştirdi. Yaptığı

³³ Kepecioğlu, *age.*, C. 3, s. 280.

³⁴ Kepecioğlu, *age.*, C. 3, s. 290.

³⁵ Kepecioğlu, *age.*, C. 3, s. 277.

³⁶ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyiü'l-Fudalâ (Şakâik-i Numâniye ve Zeyilleri II-III)*, (nşr. Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989: C. 2, s. 92-94; İsmail Belig, *Güldeste-i Riyâz-ı İrfân ve Vefeyât-ı Dânişrevân-ı Nâdiredân*, Hüdavendigâr Matbaası, 1302, s. 188-193; Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998, s. 149-176.

irşad faaliyetleriyle Bursa'nın dinî ve kültürel hayatına önemli katkılar yapan Niyâzî-i Mısırî aynı zamanda şehrin farklı ihtiyaçlarıyla da yakından ilgilendi. Bursa'da fakirleri gözetir, dervişleriyle beraber halktan bazıları da yanına alarak köyleri ziyaret ederdi. Uludağ'da kurduğu çadırlarda bir taraftan zikirler yapılırken diğer taraftan yemekler hazırlanır ve misafirlere ikram edilirdi.³⁷ Nilüfer çayı üzerinde günümüzde de varlığını koruyan ve Bursa'nın Mudanya ile bağlantısını sağlayan Abdal köprüsü Mısırî'nin teşvi-kiyle 1674 senesinde Abdal Çelebi Adlı bir tüccar tarafından 5.000 kuruş harcanarak üç yılda yapılmıştı.³⁸ İstanbul'dan Bursa'ya sürgün edilenler genellikle payitahttan vapurla Mudanya'ya, oradan da at arabalarıyla Bursa'ya ulaştırılıyorlardı. Sürgünler Bursa'ya gelirken Abdal Köprüsü'nden geçiyorlardı. Kaderin cilvesi olarak Niyâzî-i Mısırî de Bursa'dan sürgün edildiğinde bu köprüden geçmek zorunda kalmıştı.

Niyâzî-i Mısırî dünya hayatından yakınan, ebedi âlemden dünyaya gelmeyi sürgün edilme, dünyayı da bu sürgün cezasının çekildiği yer olarak gören bir mutasavvıftır.³⁹ Onun bu değerlendirmelerine hayatında yaşadıklarının etkisi mutlaka olmuştur. Zira o, hayatında sürgün cezasını birkaç kere yaşayan ve ömrünün önemli bir kısmını sürgün hayatında geçiren bir şahsiyettir. Üç kere sürgün edilmiş, vefatı da 1694 senesinde bu cezayı yaşadığı yer olan Limni'de gerçekleşmiştir.

Yukarıda sürgün sebeplerine değinilirken siyasî ve dinî sebepler de bunlar arasında zikredilmiştı. Mısırî'nin sürgünleri bir yönüyle dinî, bir yönüyle de siyasîdir. Zira sürgünlerine sebep olan tartışmaların içeriği dinî meseleler olmakla birlikte verilen kararların niteliği siyasî olmuştur. Siyasi kararlar kişiden kişiye, dönemden döneme değışebilmektedir. Bir dönemin idarecileri için cezalandırmayı gerektiren düşünce ve davranışlar başka bir dönemde hüsnü kabul görmekte hatta tavsiye edilebilmektedir. Mısırî'nin durumu da böyledir. Nitekim Sultan II. Ahmed zamanında sürgün edilmiş olmasına karşın Sultan Abdülmecid kabrini ziyaret edip türbesini yenileterek iade-i itibarda bulunmuş ve manevi şahsiyetine hürmet etmiştir.

Niyâzî-i Mısırî'nin ilk sürgünü 1674 yılında Köprülü Fazıl Ahmed Paşa'nın Rusya seferine katılması için daveti üzerine gittiği Edirne'de gerçekleşti. Onun Edirne Ulucamî'nde yaptığı vaazlar halk tarafından büyük bir ilgiye mazhar olmaktadır. Bu vaazlarda dinî meselelerle ilgili bilgiler veriyor, ci-

³⁷ Aşkar, *age*, s. 126.

³⁸ Kepecioğlu, Bursa Kütüğü adlı eserinin "Abdal Köprüsü" maddesinde köprü için harcanan paranın 5.000 kuruş, aynı eserin "Köprüler" maddesinde ise bu meblağın 45.000 kuruş olduğunu belirtmiştir. Kepecioğlu, *age.*, C. 1, s. 1, C. 3, s. 124.

³⁹ Bilal Kemikli, "Tasavvuf Edebiyatında Sürgün ve Zindan Metaforu", *Dost İkinden Gelen Ses*, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 97-112.

fire dayalı olarak bazı gizemli hususlardan bahsediyordu. Ayrıca son zamanlarda ülkede yaşanan aksaklıklarla ilgili değerlendirmeler yapıyor ve bunun sebebinin bazı devlet adamlarının yanlış davranışlarının olduğunu söyleyerek onların icraatlarını sert bir dille eleştiriyordu. Edirne'deki bu faaliyetleri neticesinde Rodos'a sürgün edilmesine karar verildi. Onun sürgününde görünen sebep cifir meselesi olsa da asıl sebebin devlet erkânı hakkında yaptığı konuşmalar olduğu belirtilmektedir. Mübaşir olarak görevlendirilen Kütahyalı Azbî Çavuş nezaretinde Rodos'a götürülen Mısırî, önce kalede bir hücrede hapsedildi ancak kısa süre sonra hücreden çıkarılarak kaledeki bir odaya nakledildi. Mısırî'nin kalebend olarak yaşayacağı bu ilk sürgünü dokuz ay sürdü. 1674 yılında affedilince Bursa'ya döndü. Rodos'a giderken yolculuk sırasında Mısırî'den etkilenen Azbî Çavuş görevinden istifa ederek ona intisap etmiş ve hizmet etmek üzere şeyhinin yanında kalmıştı.⁴⁰

Niyâzî-i Mısırî Bursa'ya dönünce önceki dönemde olduğu gibi Ulu cami'de vaaz vermeye ve diğer irşad faaliyetlerine devam etti. Vaazlarında yine cifire dayalı bilgiler vermenin yanında devrin aksaklıklarını da dile getirerek idarecileri her fırsatta tenkit etmekten geri durmuyordu. Ayrıca yazdığı bir risalede Peygamberimizin torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in de peygamber olduklarını iddia ediyor, halkın kavramakta zorluk çekeceği meselelerden bahsediyordu. Ayrıca her geçen gün taraftarları da artmaktaydı. Diğer taraftan gerek cifir gerekse Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in peygamber oldukları iddiaları devrin uleması tarafından da şiddetle reddediliyordu. Bütün bu sebepler neticesinde Bursa kadısı Ak Mahmud Efendi durumu payitahta şikâyet etmişti. Bunun üzerine 1677 yılında Limni adasına gönderilmek üzere yeni bir sürgün fermanı hazırlandı. Sürgün usulüne uygun olarak kara ve deniz yoluyla ve mübaşir nezaretinde Bursa'dan Limni'ye götürülen ve adada kalebend edilen Mısırî'nin bu ikinci sürgünü iki yıl sürdü. 1679 yılının sonlarında çıkarılan af fermanı kendisine ulaşan Mısırî, kalebentlikten serbest kalmış olmasına rağmen adadan ayrılmayarak Limni'de yaşamayı tercih etti. Kaleden ayrıldı ve adadaki bir camiye mesken edinerek tasavvufi faaliyetlerine orada devam etti. Bu faaliyetleri 1692 yılına kadar sürdü. Affedildikten sonra uzun süre adada kalmayı tercih etmesinin sebepleri arasında Anadolu'daki kargaşadan uzak durmak, müritlerinin yanına gelip gelmeyeceklerini sınamak gibi amaçlar olduğu ifade edilmektedir.⁴¹ Onun yokluğu zamanında Bursa'da yerine bıraktığı halifeler dergâhtaki faaliyetleri sürdürmüşlerdir.

Limni'de faaliyetlerine devam ederken Sadrazam Köprülüzade Mustafa Paşa 1692 yılında Mısırî'ye adadan ayrılarak Bursa'ya gitmesini içeren bir emirname gönderdi. Bunun üzerine oradan ayrılarak gittiği Bursa'da büyük

⁴⁰ İsmail Belig, *age.*, s. 190; Aşkar, *age.*, s. 114-115.

⁴¹ Aşkar, *age.*, s. 118 vd.

bir coşkuyla karşılandı. Kendisi hakkında önceleri menfi düşünceler besleyen Ahmed Gazzî de tanıştıktan sonra ona intisab etti.

Limni'den Bursa'ya gelişinden yaklaşık bir buçuk yıl sonra II. Ahmed zamanında Avusturya seferi sebebiyle Niyâzî-i Mısırî'nin de savaşa iştirak etmesi istendi. O da bunu memnuniyetle kabul etti ve hemen hazırlıklara başladı. Bugünkü Çekirge Mahallesi'nde bulunan Yeni Kaplıca civarında Bademli bahçe denilen yerde bir çadır kurarak savaşa katılacak müridlerinin yanına gelmesini istedi. Bu davet üzerine etrafında toplanan yaklaşık iki yüz civarındaki müridiyle yola çıkmaya hazırlanıyordu. Ancak payitahttan Mısırî'nin savaşa katılmaması, Bursa'da kalarak Osmanlı Devleti'nin muzafferiyeti ve bekası için hayır dualarda bulunmasının daha iyi olacağını içeren bir talimat geldi. Bu talimatın Mısırî'nin etrafına topladığı kalabalıkla bir isyan hareketinde bulunabileceği endişeleriyle verilmiş olabileceği ifade edilmektedir. Mektubu alan Mısırî, savaşa iştirak etmeye kararlı olduğunu, dolayısıyla bu isteği kabul edemeyeceğini içeren cevabi bir mektup yazarak müritleriyle birlikte hareket etti ve Tekirdağ'a kadar gitti. Mısırî'ye hürmet eden Sultan II. Ahmed, Silahşör Beşir Ağa ile bir araba ve bir miktar para göndererek onu karşılamasını istedi. Bu karşılaşma gerçekleşmişti ancak Mısırî Edirne'ye gitmeye kararlıydı. Bunun üzerine Sultan, Mirahor Dilaver Paşa'yı göndererek şeyhin Edirne'ye gitmesini engellemesini istedi. Ancak o da buna muvaffak olamadı. Aslında Sultan, Niyâzî-i Mısırî'nin sefere çıkmasının faydalı olacağı kanaatindeydi. Fakat etrafındakiler farklı düşünmekteydiler. Bozoklu Mustafa Paşa Mısırî'nin Edirne'ye gelmesi durumunda büyük kargaşa çıkacağını söylüyor ve Sultanı da bu konuda ikna etmeye çalışıyordu. Hal böyle iken Mısırî 21 Haziran 1693 tarihinde Edirne'ye ulaştı. Mısırî'nin geldiğini ve Selimiye Camii'nde vaaz edeceğini duyan halk camiye akın etti. Sadrazam ise padişaha Mısırî'nin uzaklaştırılmaması hâlinde büyük bir kargaşanın çıkacağını söylemiş ve isteğine muvaffak olarak Sultandan bir sürgün fermanı almayı başarmıştı. Söz konusu fermanı uygulamak üzere Kaymakam Osman Paşa, camide oturan Mısırî'nin yanına gelerek Sultanın kendisini beklediğini ve beraber gitmeleri gerektiğini söyledi. Mısırî ise namazdan sonra gideriz diyerek hemen hareket etmedi. Akabinde camiye giren bir grup asker şeyhin koluna girerek camiden dışarı çıkardılar, bir tahtirevana bindirerek Mirahor Dilaver Ağa'ya teslim ettiler. Daha sonra Boğaz Hisar'ında Kaptan Paşa'ya teslim edilen Şeyh hazretleri otuz kadar müridiyle birlikte tekrar önceki sürgün yeri olan Limni'ye sürgün edildi. Bursa'dan Edirne'ye giderken Mısırî'nin yanında diğer dervişlerle birlikte bulunan Ahmed Gazzî de şeyhiyle birlikte Limni'ye gitmek istemiş ancak Niyâzî-i Mısırî ona yanındaki dervişleri de alarak Bursa'ya gitmesini, oradaki diğer dervişlere de göz kulak olmasını ve dergâhtaki hizmetleri devam ettirmesini istemişti. Gazzî de denileni yaptı ve müridlerle birlikte Bursa'ya

döndü.⁴²

Niyâzî-i Mısırî'nin bu sürgünü onun için dönüşü olmayan bir gidiş olacaktı. Zira bu sürgününden bir yıl sonra Limni'de vefat etti ve oraya defnedildi. Defninden on gün sonra ise affedildiğini gösteren ferman adaya ulaşmıştı.⁴³

Mısırî'nin sürgününe sebep olan hadiseler farklı şekillerde değerlendirilmektedir. Öncelikle Cifirle uğraşmak gibi faaliyetlerin yanında Peygamberimizin torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i peygamber olarak kabul etmesi vb. faaliyetleri onun kabahatleri olarak öne çıkmaktadır. Ancak tasavvufçular bunların gerçek sebepler olmadığını, asıl sürgün sebebinin vaazlarında devlet erkânını ve ulemayı eleştirmesi, uygulamalardaki adaletsizlikleri sert bir şekilde dile getirmesi, bunun neticesi olarak da devlet erkânı ve ulemanın padişahı yönlendirerek onun sürgün edilmesini sağladıklarını söylerler.

Özellikle meşhur olmayan sürgünlerin cezalarını çektikleri şehirlerde hayatlarının nasıl geçtiği konusunda elimizde çok fazla malumat bulunmamaktadır. Arşivden bulunan belgeler ve diğer kaynaklarda yer alan bazı ufak tefek bilgiler derlenerek konuyla ilgili değerlendirmeler yapılmaktadır ki yukarıda bunlara değinilmişti. Bu konudaki en önemli kaynaklar hiç şüphesiz sürgün edilenlerin bizzat kendilerinin kaleme aldıkları hatıralardır. Niyâzî-i Mısırî sürgün hatıralarını yazan ender şahsiyetlerdendir. Limni'de sürgünde iken kaleme aldığı hatıralarında günlük yaşadığı olaylar, cifire dayalı hesaplamalar, ayetler ve hadisler, şahıslarla ilgili bilgiler gibi pek çok farklı konular yer almaktadır.⁴⁴ Bu eserde onun sürgünde iken çektiği sıkıntılar, içinde bulunduğu psikolojik çöküntüler gibi detaylı bilgiler bulunmaktadır. Söz konusu hatıralar ışığında Mısırî'nin sürgün hayatıyla ilgili bazı değerlendirmeler yapabiliriz.

Niyâzî-i Mısırî sürgünde iken sürekli kasıtlı olarak rahatsız edildiği, başta zehirlenmek olmak üzere bir şekilde öldürülmeye çalışıldığı düşüncesiyle yaşamıştır. Hatta öldürülmesi için bizzat kardeşinin kullanılabileceğini, daha sonra da onun da öldürüleceğini düşünmektedir. Hatıralarında pek çok yerde öldürülmek istendiğine vurgu yapmış, zehirlenme korkusundan yiyecek tabağını yatarken başının altına koyduğunu, yemeğine zehir katarlar diye tuzsuz, yağsız ve karpuz suyuyla yemek pişirdiğini, zehirli kestane ile öldürülme endişesini anlatmıştır. Pek çok kere zehirlendiğini, bu sebeple yüzünün ve dudaklarının şiştiğini, ayakta duramaz hâle geldiğini, yine bir keresinde zehirlenme sebebiyle içinin dışının vurulmuş koyun gibi şiştiğini,

⁴² İsmail Belig, *age.*, s. 190; Aşkar, *age.*, s. 127 vd.

⁴³ Mustafa Tatçı, *Burc-ı Belâda Bir Merd-i Hüdâ Niyâzî-i Mısırî*, H Yayınları, Ankara, 2012, s. 77.

⁴⁴ *Niyâzî-i Mısırî'nin Hatıraları*, Haz. Halil Çeçen, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2006, s. 26.

şaşkın bir vaziyette dolaştığını, başka bir yerde de düşmanlarının yılan zehriyle kendisini zehirlediklerini yazmıştır. Hatta bunun sadece sürgünde değil Bursa'da da gerçekleştiğini, Bursa'daki zehirlenmeden dolayı ruhunun bedenini terk ettiği hâlde dönüp tekrar geri geldiğini belirtmiştir. Diğer taraftan zehirlenme hususuna alaycı bir yaklaşım sergileyerek sıçanotu zehriyle zehirlendiğini, hâlbuki "Sülümen" denilen zehrin daha öldürücü olduğunu ve attarlarda kolayca bulunacağını, onun kullanılması hâlinde daha çabuk öldürülebileceğini yazmıştır.⁴⁵

Mısrî sürekli olarak rahatsız edildiğinden şikâyetçidir. Zira o, evinin tavanının dövülerek rahatsızlık verildiğini, tavanın delinerek oradan kendisinin devamlı takip edildiğini, bekçisinin iki gündür kendisini uyutmadığı için dayanamayıp gündüz uyuduğunu, evindeki bu uygunsuzluklar sebebiyle kırk gün camide minberde yatmak zorunda kaldığını, hatta kontrol etmek amacıyla bu mescidin bile tavanının delindiğini ve yere toz döküldüğünü, su almasına izin verilmediği için susuzluktan yandığını, susuzluğunu gidermek için karpuz yediğini, yedikçe de hararetinin arttığını ve karnının şiştiğini, gece evine girilip kâğıtlarının çalındığını, yazdıklarının gizlice alınıp kontrol edildiğini, bütün bu eziyetler sebebiyle iyice bunaldığını, hatta kendisini bir an önce öldürmeleri için bazen düşmanlarını tahrik ettiğini ifade etmiştir.⁴⁶

Niyâzî-i Mısrî kendisine yapılan zulümlerin devletin isteği ve bilgisi dâhilinde gerçekleştiğini dile getirerek yöneticilere sitem etmiştir. Hatıralarında dokuz yıldır Âl-i Osman'ın pençesinde azap çektiğini, Şehzâde Sultan Mustafa'nın validesinin Süleyman adlı birini kendisine eziyet ettirmek için adaya gönderdiğini, İstanbul'dan ziyaretine gelen iki kişinin Vanî Mehmed Efendi'nin casusu olabileceklerine kanaat getirdiğini, bütün bu yaşananların sebebinin Padişah ve Vanî Mehmed Efendi olduğunu, her şeyin onların rızası, bilgisi ve emriyle yapıldığını, onların talimat ve yönlendirmeleriyle Limni'deki şeyh, hakîm, Ramazan, kadı, dizdar, hatib, azab ağası ve voyvodadan oluşan sekiz kişinin sürekli kendisine zulmettiğini belirtmiştir. Onun padişaha olan sitemi eserlerinde yer verdiği deyimlere de yansımıştır. Nitekim bir yerde "*Hasmı padişah olanın kapısını kilitlemesi cahilliktir*" ifadesini kullanmıştır.⁴⁷

Hatıralarında çoğunlukla sıkıntılarında şikâyet etmekle beraber zaman zaman kendisine yapılan iyi muamelelere de işaret etmiştir. Mesela Mustafa Paşazâde Muhammed Bey'in kendisini ziyarete geldiği için çok sevindiğini, yine ziyaretine gelen Bekir Paşa'nın Kaptan Paşa'dan bir mektup ve 50 kuruş

⁴⁵ Hasan Kavruk, "Hatıraları Işığında Niyâzî-i Mısrî", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sy. 39, Erzurum, 2009, s. 398-404.

⁴⁶ Kavruk, *agm.*, s. 398-404.

⁴⁷ Kavruk, *agm.*, ss. 398-404.

hediye getirdiğini, parayı aldığını fakat kendisi için harcamadığını, paranın 15 kuruşunu biraderine, 10 kuruşunu Cafer Bey'e ve Abdurrahman'a verdiğini, kalanını da Muhammed Dede'ye ve kayyımaya vermek için ayırdığını, bir kısmını da çok iyiliğini gördüğü Mustafa Dede'ye vermek istediğini, hediye olarak ayakkabı gönderildiğini fakat onları kabul etmediğini, adaya gelen gemi sahibinin bir kelle şeker ile bir bardak hediye getirdiğini, bir makreme (havlu) hediye gönderildiğini, düğünlerde evine yemek gönderildiğini, başka zamanlarda evine kurban eti getirildiğini, Köprülüzâde Mustafa Paşa'nın kendisine biriyle bir kitap gönderdiğini belirtmiş ve Padişahın adaletle iş yapmaya başladığının kendisine yapılan muamelelerden anlaşıldığını söylemiştir.⁴⁸

Rodos'ta kısa bir süre, Limni'de ise yıllarca kalan Mısırî'nin sürgün edildiği yerler hakkında sürgün ve şehir ilişkisi bakımından şunlar söylenebilir. Yukarıda da ifade edildiği üzere sürgünlerin şehirler, şehirlerin de sürgünler üzerinde etkisi vardır. Limni küçük bir yerdir. Mısırî'nin olumsuz anlamda şehir üzerindeki menfi bir etkisinden bahsedilemez. Zira ahlâkî vb. yüz kırtarıcı bir suçlamayla değil siyasî sebeplerle sürgün edilmiştir. O, âlim ve mutasavvıflık kimliğiyle adanın ilmî ve kültürel durumuna önemli katkılar yapmıştır. Adada bulunduğu yıllarda pek çok kişi onun sohbet ve zikirlerine katılarak feyiz almıştır. Mısırî'yi çok seven Limnililer onun ilk sürgününden sonra adadan ayrılıp Bursa'ya dönmesine üzülmüşlerdi. Ancak kaderin cilvesine bakın ki Mısırî'nin yeniden Limni'ye sürgün edilmesi şeyh hazretlerini çok üzmüş iken ada halkını sevindirmiştir. Bu yüzden Mısırî'yi büyük şenliklerle karşılamışlar, adaya bereket getirdi diye ikram ve izzette bulunmuşlardır.⁴⁹ Niyâzî-i Mısırî'nin sürgününden sonra Limni onun adıyla özdeşleşmiştir. Sonraki dönemlerde herhangi bir şekilde eserlerinde Limni'den bahsedenler mutlaka Mısırî'ye, Mısırî'den bahsedenler de Limni'den söz etmeden geçememişlerdir. Mısırî ve Limni birlikteliğini gösteren çok sayıda şiir vb. edebî eser kaleme alınmıştır.⁵⁰

Burada bir hususun belirtilmesinde fayda var. Mısırî'nin sürgün edilmesi hadisesinde genellikle devrin uleması ve ümerasının onu anlayamadıkları, kıskançlıkları ve kendi liyakatsizlikleri sebebiyle ona zulmettikleri dile getirilmektedir. Hatta bu dönemlerde diğer tasavvuf erbabının da sürgün edildikleri, dolayısıyla Osmanlı idaresinin şeyhlere karşı menfi bir tavır içinde olduğu zikredilmiştir.

Bu husustan bahsedilirken Osmanlı Devleti'nde özellikle ta'zir cezaları

⁴⁸ Kavruk, *agm.*, ss. 398-404.

⁴⁹ Aşkar, *age.*, s. 133.

⁵⁰ Şiir örnekleri için bkz: Tatçı, *age.*, s. 230 vd.

mesalesinde ulemanın bu cezalar karşısındaki ayrıcalıklı konumuna değinmekte fayda vardır. Daha önce de ifade edildiği üzere ta'zir azarlamaktan idam etmeye kadar çok farklı müeyyideleri içinde barındırmaktadır. Ta'zir amacıyla çok ağır şekillerde cezalandırılanların varlığı da bilinmektedir. Ancak Osmanlı Devleti'nde dine, ilme ve ilim adamlarına hürmet gereği başta şeyhülislâmlar olmak üzere ulema sınıfı içinde bulunanlara bir ayrıcalık tanınmış ve bu grupta yer alanların ta'zir edilmelerinde daha hassas davranılmıştır. Siyaseten katledilmeyi gerektiren bir suçu işleyen ulemaya en ağır ceza olarak görevden azl ve sürgün cezası verilmiştir. Oysa ulema dışındakilerden aynı suçu işleyenler siyaseten katledilmişlerdir.⁵¹

Ulemaya gösterilen hürmet, yargılama usullerine yansımış ve kanunnamelerde de yer almıştır. Yavuz Sultan Selim Kanunnamesi'nin yüz yirminci maddesinde suç işleyen kadı, müderris ve imam gibi ulemanın tazir edilmemeleri, hapsedilmeleri gereken hallerde kefile serbest bırakılmaları gibi hususlar yer almıştır.⁵² Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerindeki ulemaya hürmet anlayışı Tanzimat sonrasında da devam etmiştir. Nitekim 1851 tarihli ceza kanununun bir maddesinde ırz ve namusa yönelik çirkin sözler söylenmesi ve benzeri bazı suçlara verilecek ta'zir cezalarından bahsedilirken ta'zirin herkesin hal ve şanına göre olacağından, bahsi geçen suçları işleyenlerin “*ulemâ-yı fihâmdan ve sâdât-ı kirâmdan ve zî-rütbe zevâttan*” ise Meclis-i Vâlâ'ya getirilerek tazir edilecekleri, halk ve esnaftan ise derecesine göre hapis ve sürgünle cezalandırılacakları ifade edilmiştir.⁵³ 1858 tarihli Ceza kanunnamesinin on dokuzuncu maddesinde kürek cezasına çarptırılan suçluların teşhir edilmesinden bahsedilmektedir. Maddenin devamında teşhirin yöntemi anlatılmakta, on sekiz yaşından küçük, yetmiş yaşından büyük olan suçluların teşhir kuralından muaf oldukları hükmü yer almıştır.⁵⁴ Bu maddeye yapılan bir zeylde ise müderris, şeyh, imam, hatip gibi Müslüman ulema ile gayrimüslimlerden ruhanilik sıfatını taşıyanların da teşhirden muaf oldukları belirtilmiştir.⁵⁵

Ulema için verilecek tazir cezasının en fazla sürgün olması Osmanlı tarihi boyunca büyük ölçüde uygulanmıştır. Bununla birlikte söz konusu hususun istisnalarının olduğu da bir gerçektir. Nitekim Osmanlı tarihi bo-

⁵¹ Ahmet Mumcu , *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985, s. 130.

⁵² Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, C. 3, s. 106.

⁵³ Ahmet Akgündüz, *Mukayeseli İslâm ve Osmanlı Hukuku Külliyyatı*, D.Ü.H.F. Yayınları, Diyarbakır, 1986, s. 825.

⁵⁴ *Düster*, I, 540 (Madde 19).

⁵⁵ *Düster*, I, 558.

yunca üç şeyhülislâmın idamla cezalandırıldığı da bilinmektedir. Bunlar sırasıyla Ahizâde Mehmed Hüseyin Efendi,⁵⁶ Hocazâde Mes'ud Efendi⁵⁷ ve Seyyid Mehmed Feyzullah Efendi'dir.⁵⁸

Niyâzî-i Mısırî kendi devrinde dinî tartışmaların merkezinde yer alan bir şahsiyettir. Hz. Hasan ile Hz. Hüseyin'e peygamber diyerek günümüzde bile tartışılmayacak kadar ciddi hadiselerden bahsetmiştir. Dinî meselelerdeki farklı anlayışları bir tarafa ikinci Limni sürgününe sebep olan hadisede her ne kadar Padişah önce onu davet etmişse de bir şekilde bu fikrinden vazgeçmiş, Bursa'da kalıp devlete duacı olması için ferman göndermiş, ancak Mısırî onu dinlememiş ve yola çıkmış, Sultan tekrar bazı hediyelerle birkaç yetkiliyi göndererek onun geri dönmesini istemiş ancak Şeyh Efendi bu talimatları da dinlemeyerek Edirne'ye gitmiştir. Aslında Padişahın bu olayı kendisiyle yapılan bir güç mücadelesi olarak algılaması mümkündür ve böyle bir hadisenin sonuçları daha da ağır olabilirdi. Ancak daha ağır bir ceza verilmeden Şeyh Efendi hürmeten Limni'ye sürgün edilmiştir. Bu duruma oldukça kızan Mısırî hazretleri sürgün sırasında Osmanlı Devleti'nin yıkılması için dördüncü kat semaya bir kazık çaktığını ve bunu kendisinden başkasının çıkaramayacağını, yönetimin Âl-i Osman'dan çıkarak Cengiz soyundan gelen Kırım hanlarına geçmesi gerektiğini söylemiş, hatta hatıralarında bunun için halka seslendiğinden bahsetmiş, eserlerinde Osmanlı sultanlarını eleştirirken Kırım hanlarını övmüş, Rodos'ta iken orada zorunlu ikamete tabi tutulan Giray hanlarla iyi ilişkiler kurmuştur. Üstelik "hasmı padişah olanın kapısını kilitlemesi cahilliktir" diyerek açıkça Sultanın kendisinin düşmanı olduğunu söylemiştir. Bu söz ve davranışlar devlet idarecileri tarafından kolay kabul edilecek hususlar değildir ve bu gibi durumlar çoğunlukla siyaseten katledilme de dâhil olmak üzere daha ağır cezaların verilmesiyle sonuçlanmaktadır. Buna rağmen Niyâzî-i Mısırî'ye idam cezasının verilmemesi, şartları biraz ağır olsa da sürgünle yetinilmesi onun âlim ve şeyh kimliğine saygıdan dolayı olsa gerektir.

Diğer bir husus da bu dönemde sadece Niyâzî-i Mısırî'ye değil pek çok tasavvuf erbabına zulmedildiği, devletin mutasavvıflara karşı özel bir sindirme ve cezalandırma eğiliminde olduğu meselesidir. Osmanlı Devleti'nde Kadızâdeliler ve Sivasîler mücadelesi şeklinde kendini gösteren medrese-

⁵⁶ *İlmiyye Salnamesi*, Matbaa-i Amire 1334, s. 446-449; Mehmet İpşirli, "Ahizâde Hüseyin Efendi", *DİA*, İstanbul, 1988, C. 1, s. 548-549.

⁵⁷ Mehmed Süreyya, *Sicil-i Osmani*, Matbaa-i Amire, 1308, C. 4, s. 366; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, TTK Basımevi, Ankara, 1988, s. 224-225.

⁵⁸ Raşid Efendi, *Tarih-i Raşid*, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1282, C. 3, s. 77-78; Abdülkadir Altınsu, *Osmanlı Şeyhülislâmları*, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1972, s. 64; Mehmet Serhan Tayşi, "Feyzullah Efendi", *DİA*, İstanbul, 1995, C. 12, s. 527-528.

tekke çatışması hadisesi bilinen bir husustur. Bu çatışmalar neticesinde farklı statülerden haksızlığa uğrayarak cezalandırılan onlarca şahsın olduğu da bilinmektedir. Yalnız Niyâzî-i Mısrî'ye yapılan haksız uygulamalardan hareketle Osmanlı yönetiminin bütün tasavvuf erbabına birtakım haksızlıklar yaptıklarını, başta sürgün olmak üzere onları farklı şekillerde cezalandırdıklarını söylemek abartılı bir iddiadır. Zira aynı dönemlerde veya öncesi ve sonrası zamanlarda sürgünle cezalandırılan yüzlerce âlim ve diğer yönetici devlet erkânı vardır. Sürgünle cezalandırılan âlimlerin başında da şeyhülislâmlar gelmektedir. Zira konuyla ilgili kaynaklara bakıldığında pek çok şeyhülislâmın ya da müderrisin sürgün edildiği görülmektedir. Mesela 17. asrın kudretli şeyhülislâmlarından aynı zamanda çok sayıda eser telif eden Karaçelebizâde Şeyhülislâm Abdülaziz Efendi önce 1634 yılında Kıbrıs'a, daha sonra 1651 yılında Sakız Adası'na oradan da 1652 senesinde Bursa'ya sürgün edilmiştir. Hatta Kıbrıs'a sürgün edilmeden önce hakkında denize atılarak öldürülmesi için karar verilmiştir.⁵⁹ Yine bu asır şeyhülislâmlarından Esirî Mehmed Efendi de 1654 yılında Bozcaada'ya, 1662 senesinde ise şeyhülislâmlıktan azledilerek Bursa'ya sürgün edilmiştir.⁶⁰

Sonuç

İdam, kürek vb. cezalara göre sürgünün daha hafif bir müeyyide olduğu açık olmakla birlikte iletişim ve ulaşım imkânlarının günümüzdeki gibi olmadığı dönemlerde nefy cezasının da kolay bir ceza olmadığı muhakkaktır. Belli bir süreyle işinden, evinden, ailesinden ve çevresinden ayrılmak zorunda kalan sürgünlerin buna ilave olarak gittikleri yerlerde tanımadıkları bir çevre içinde yaşamak zorunda kalmaları, bu süreçte geçim sıkıntısı çekmeleri, ayrıca suçlu muamelesi görmeleri, geride kalan aile fertlerinin zor duruma düşmeleri gibi durumlar hiç şüphesiz sürgün cezasının hafif bir ceza olmadığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti'nde sürgün cezasına sıkça başvurulmuştur. Toplumun hemen her kesiminden çok sayıda şahıs değişik sebeplerle sürgün edilmiştir. Osmanlı tarihinin en tanınmış simalarından Niyâzî-i Mısrî de biri Rodos'a, ikisi Limni'ye olmak üzere üç kere nefyedilmiş ve hayatının önemli bir kısmını sürgünde geçirmiştir. O, sürgünde hatıralarını kaleme alan ender şahıslardandır. Kişiden kişiye değişse de Mısrî'nin hatıralarından hareketle sürgünlerin genel durumları hakkında bilgi sahibi olabilmekteyiz.

⁵⁹ Ali İhsan Karataş, *Şeyhülislâm Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, Bursa, 2015, s. 33 vd.

⁶⁰ Ali İhsan Karataş, "Şeyhülislâm Esirî Mehmed Efendi ve Vakıfları", *U.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 24, sy. 2, Bursa, 2015, s. 1-43.

Onun yazdıkları bu cezayı çekenlerin zor günler yaşadıklarını göstermektedir.

Niyâzî-i Mısırî'nin sürgünü gerekli miydi gereksiz miydi tartışmaları tarih boyunca devam etmiş ve günümüzde de devam etmektedir. Mısırî'nin sürgünü hakkındaki genel kanaat onun tasavvufi söylemlerinin anlaşılacağı, rakiplerinin onu kıskandığı, devlet erkânının yanlışlarını açık bir şekilde dile getirdiği ve eleştirdiği gibi sebeplerle haksız olarak cezalandırıldığı yönündedir. Ayrıca devrinde tasavvufi hareketlere yönelik oluşan menfi tutum ve davranışlar sebebiyle diğer çok sayıda şeyhin cezalandırılması gibi o da bundan nasibini almıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti'nde zaman zaman belli gruplara yönelik sert tavırlar oluşmuşsa da genel olarak tasavvuf erbabına hürmet edilmiş, toplumun ahlâkî ve manevî yönden gelişmesinde onlardan istifade edilmiştir. Cezalandırma meselesinde devlet erkânı, ilmiye mensupları ya da tarikat erbabı arasında bir ayırım yapılmamıştır. Bazı cezalandırmalarda ilmiye mensupları ile mutasavvıflar için pozitif ayrımcılık da yapıldığı bilinmektedir.

Sürgünle cezalandırılan özellikle ulema ve meşâyihden olan bazı şahıslar, menfa hayatı süresince eserler telif etmek, talebe yetiştirmek, halkı irşad etmek, kurdukları vakıflar aracılığıyla halkın ihtiyaçlarına yardımcı olmak, imar faaliyetlerinde bulunmak, ticarî hayata canlılık katmak suretiyle buldukları şehrin ilmî, kültürel, sosyal ve ekonomik hayatına katkı yapmışlardır. Niyâzî-i Mısırî de sürgününden önce pek çok şehirde yaptığı irşad faaliyetlerini sürgün edildiği Limni'de de devam ettirmiştir. Öyle ki affedildiği halde Limni'den ayrılmamış yaklaşık on beş yıl boyunca orada hizmet vermiştir. Onun Limni'ye sürgünü başta kendisi ve sevenlerini üzse de Limnilileri sevindirmiştir.